

به کارگیری تحلیل سلسله مراتبی در جهت تدوین و اولویت بندی شاخص های تأثیر گذار در مکان یابی پایتخت

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۶/۰۲/۲۴

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۰۷/۱۹

وحید کشت کار* (دانش آموخته کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران)

صفا خزایی (استادیار گروه مهندسی عمران، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران)
سمانه قدیری (دانش آموخته کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران)

چکیده:

از ابتدای قرن بیستم، کشورهای متعددی پایتخت های خود را تغییر داده اند. پایتخت ها قلب تپنده هر نظام سیاسی هستند که تهدید شدن آن می تواند برابر با اضمحلال موجودیت نظام سیاسی حاکم بر کشور باشد. به همین خاطر در هر کشور مکان یابی پایتخت، به عنوان کانون اقتدار و بقای ساختار سیاسی از اهمیت بالایی برخوردار است. هدف اصلی این نوشتار شناسایی و اولویت بندی معیارها و عوامل تأثیرگذار در انتقال پایتخت سیاسی کشور می باشد. نوع مقاله توصیفی-تحلیلی است و تلاش خواهد شد با احصای معیارها و شاخص های مؤثر، میزان اهمیت هر یک با استفاده از نظر خبرگان مشخص شود. از این رو، هجده معیار اصلی مؤثر بر مکان یابی، ذیل چهار گروه معیارهای زیست محیطی-طبیعی، اجتماعی-فرهنگی، امنیتی-دفاعی، اقتصادی شناسایی شد. سپس با استفاده از تکنیک فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) و مقایسه دودویی ماتریس توماس ال ساعتی، به تعیین ضرایب اهمیت شاخص ها و معیارها، جهت اولویت بندی اقدام شد. نتایج تحقیق نشان داد از میان معیارهای اصلی، معیارهای زیست محیطی-طبیعی (با وزن ۰,۴۲۳) نسبت به معیارهای امنیتی-دفاعی، اجتماعی و اقتصادی از اهمیت بیشتری برخوردار است. در میان معیارهای فرعی، چهار شاخص عدم قرارگیری در پهنه زلزله و گسل (۰,۱۷۹)، دسترسی مناسب به آب های سطحی و زیرزمینی (۰,۱۲۳)، دوری از مراکز هسته ای (۰,۱۲۰) و نرخ جرائم و بزه های اجتماعی (۰,۰۸۰) بیشترین ضریب اهمیت را در فرآیند گزینش مکانی مناسب برای پایتخت از منظر متخصصان به خود اختصاص می دهند. در ضمن بر پایه ی یافته های پژوهش پیش رو می توان بیان کرد که انتخاب یا مکان یابی پایتخت، بیش از ۵۰ درصد به این چهار عامل وابسته است.

واژه های کلیدی: مکان یابی، شاخص، انتقال پایتخت، مدل تحلیل سلسله مراتبی (AHP)

* نویسنده رابط: v.keshtkar@modares.ac.ir

۱- درآمد

اهمیت ثبات و پایداری پایتخت بر کسی پوشیده نیست. چرا که پایتخت گرانیگاه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی هر کشور است و ثبات و پایداری آن در هر زمینه و عرصه‌ای، امنیت و سکون را برای کل کشور در پی دارد. در واقع می‌توان گفت پایتخت آینه تمام‌نمای یک کشور است و هنگامی که یک دولت به‌عنوان یک کل درست عمل نمی‌کند، اغلب پایتخت را ناکارآمد می‌دانند. از این منظر، برنامه‌ریزی و مدیریت شهری پایتخت اهمیت ویژه‌ای داشته و ساماندهی آن در همه زمینه‌ها با توجه به کارکرد اصلی‌اش واقعیتی انکارناپذیر است. ضرورت انجام مطالعات مکان‌یابی پایتخت، یکی از کلیدی‌ترین گام‌های اساسی در کشور است؛ چرا که نتایج این تصمیم در درازمدت ظاهر شده و اثرات به‌سزایی در بعد اقتصادی، اجتماعی، محیط زیستی و امنیتی دارد. به این دلیل هیچ دولتی را بدون پایتخت یا مرکز اداره و کنترل آن نمی‌توان تصور کرد. هر دولتی که شکل می‌گیرد، نخست حکومت، یک مکان جغرافیایی خاص را با توجه به قابلیت‌های مکانی و انسانی آن به‌عنوان تکیه‌گاه و موتور محرکه دولت خود انتخاب می‌کند. البته در مکان‌گزینی پایتخت، به‌جز شرایط مکانی، بایستی به شرایط زمانی و نوع ساختار حکومت نیز توجه کرد.

وضع جغرافیایی ایران به نحوی است که مناطق مختلف آن، اقلیم‌ها و اقلیت‌های گوناگونی دارند. مرکزیت کلان‌شهری مانند تهران در ابعاد مختلف (سیاسی، صنعتی، تجاری، آموزشی و بهداشتی-درمانی)، آمدوشد و مهاجرت گروه‌های وسیعی از مردم کشور را در پی دارد. با توجه به سیستم نیمه بسته در ایران و تغییرات جهانی، لازم است جمهوری اسلامی ایران به تغییر روش‌های اقتصادی و سیاسی خود که ناشی از جمع‌گرایی و سیستم بوروکراتیک متمرکز است، بپردازد. از آنجا که انجام وظایف در پایتخت، برای بقا دولت و رفاه مردم حیاتی هستند، کارآمدی پایتخت هر کشور نشان‌دهنده وضعیت دولت است (Angrand, 2011). یکی از راهکارهای پیشنهادی برای رهایی از این وضعیت نامناسب و مشکلات عدیده‌ای که هم‌اکنون در تهران وجود دارد، تغییر پایتخت سیاسی ایران است. تجزیه و تحلیل‌های آماری و ریاضی و استفاده از مدل‌های مختلف به‌ویژه مدل تحلیل سلسله مراتبی، مکان‌یابی پایتخت را تسهیل می‌نماید. در این پژوهش به‌طور کلی اهداف کلان شامل «تلفیق معیارها و زیرمعیارهای متعدد»، «تصمیم‌گیری در مقیاس کلان در مکان‌یابی پایتخت» و «ارائه الگوی علمی و مناسب در جهت مکان‌یابی صحیح پایتخت با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP)» بوده و از اهداف خرد این مقاله می‌توان به «دستیابی به معیارها و زیرمعیارهای لازم جهت بهره‌برداری در الگوهای مکان‌یابی پایتخت» و

«اولویت‌بندی عوامل و معیارها مؤثر از طریق مدل AHP» اشاره کرد. سؤالات بنیادین این پژوهش عبارت‌اند از: «معیارها و زیرمعیارهای مکان‌یابی پایتخت کدام‌ها هستند؟» و دیگر اینکه «چگونه می‌توان معیارهای مذکور را با استفاده از مدل AHP اولویت‌بندی نمود؟»

۲- پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش در خصوص مکان‌گزینی پایتخت جدید ایران، به سال‌های پیش (سال ۱۳۶۴ مصادف با دوستمین سال پایتخت شدن) باز می‌گردد. بیشتر مطالعات در زمینه انتقال پایتخت از جنبه‌های کاربردی و مقایسه‌ای به این موضوع نگرسته‌اند که در ادامه به آن‌ها اشاره شده است.

مهندسین مشاور شارستان طی مطالعه‌ای تحت عنوان «مطالعات پایه‌ای انتقال مرکز سیاسی و اداری کشور» در سال ۱۳۶۸ برای مکان‌یابی مرکز سیاسی جدید، معیارهایی از قبیل فاصله از مناطق مرزی، کوهستانی و کویری، دسترسی به آب، فاصله ۲۰۰ کیلومتری از تهران و واقع نشدن در محدوده خطر نسبی زلزله در نظر گرفته‌اند و در نهایت سه ناحیه را پیشنهاد دادند (کمانرودی کجوری، ۱۳۹۲). کتاب «پایتخت‌های ایران» که به کوشش کیانی، تهیه شده است، اثری مهم و کامل در زمینه پایتخت‌های ایران است. در این کتاب سعی شده تا علل و معیارهای پیدایش و مکان‌یابی، ظهور و زوال پایتخت‌های ایران از روزگاران گذشته تا زمان حال مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد (کیانی، ۱۳۳۷). حافظ نیا در کتابی با عنوان «جغرافیای سیاسی ایران» به بررسی جریان‌ها و گرایش‌های مؤثر برگزینش پایتخت پرداخته است. ایشان در بررسی سیر جابه‌جایی و گزینش پایتخت بیان می‌کند که سه عامل خاستگاه قومی حکومت‌ها، امنیت و کنترل قلمرو جغرافیایی حکومت، بیشترین نقش را در گزینش پایتخت در طول تاریخ در ایران داشته‌اند (حافظ نیا، ۱۳۸۱). احمدی‌پور و ولی‌قلی‌زاده در پژوهشی جامع با نام «تبیین عوامل مؤثر در مکان‌گزینی پایتخت‌ها در ایران» به تبیین عوامل مؤثر در مکان‌گزینی پایتخت، در طول تاریخ در سرزمین ایران با تحلیل‌های آماری پرداخته‌اند. در این راستا، خاستگاه قومی حکومت‌ها، موقعیت مکان مرکزی پایتخت و تهدیدات خارجی به‌عنوان مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در فرآیند مکان‌گزینی و انتقال پایتخت‌های سرزمین ایران مطرح می‌شود (احمدی‌پور و ولی‌قلی‌زاده، ۱۳۹۰). در تحقیقی دیگر با موضوع «تحلیلی بر انتقال پایتخت در ایران و تأثیرات سیاسی-اقتصادی آن»، عاشور به بررسی مکان مناسب برای پایتخت جدید ایران با در نظر گرفتن معیارها و شاخص‌های تأثیرگذار و همچنین بررسی مشکلات سیاسی و اقتصادی ناشی از آن می‌پردازد. بنای این

تحقیق، تغییر پایتخت یا مکان‌یابی آن نیست، بلکه با بررسی تأثیرات سیاسی و اقتصادی تغییر پایتخت، معیارهای موردنظر را ارائه می‌دهد (عاشور، ۱۳۹۰). در پژوهشی دیگر با عنوان «بررسی و تحلیل تغییر پایتخت و نقش آن در توسعه کشورها»، ورزدار با بهره‌گیری از تحقیقات و نظرات متخصصان، معیارها و مسائل مرتبط با تغییرات پایتخت و عوامل تأثیرگذار در روند توسعه کشور را مورد بررسی قرار داده است و به این نتایج اشاره می‌کند: ۱. حفظ تهران به‌عنوان پایتخت و پیاده‌سازی سیاست قطب‌های کارکردی که تمام پهنه جغرافیایی کشور را شامل شود. ۲. حفظ تهران به‌عنوان پایتخت و دادن اختیارات به سطوح پایین‌تر قدرت ۳. سیستم چند پایتختی که بخشی از وظایف پایتخت بین دو یا سه شهر تقسیم شود (ورزدار، ۱۳۹۲). آقامحسني فشمی در رساله‌ای تحت عنوان «بررسی و ارزیابی سیاست‌های تمرکززدایی از کلان‌شهر تهران با تأکید بر ارزیابی سیاست انتقال پایتخت اداری-سیاسی»، بیان می‌کند که اقداماتی که در جهت کنترل و کاهش تمرکز جمعیت و فعالیت در تهران صورت گرفته، نمی‌تواند بر کاهش تمرکزهای موجود در این کلان‌شهر مؤثر واقع گردد و پیشنهادهایی در جهت تمرکززدایی در سطح ملی و در سطح کلان‌شهر تهران ارائه می‌دهد (آقامحسني فشمی، ۱۳۹۲). این‌گونه پژوهش‌ها راهگشای ما در استخراج عوامل و معیارهای تأثیرگذار بر مکان‌یابی پایتخت هستند. تبیین و اولویت‌بندی عوامل اصلی تأثیرگذار در مکان‌گزینی پایتخت سیاسی ایران، کانون اصلی کار این پژوهش است که تاکنون به‌طور مفصل بدان پرداخته نشده است. اغلب مطالعات صورت گرفته در این خصوص، با توجه به سیر تاریخی جابجایی پایتخت‌ها و تجارب سایر کشورهای جهان، به اصول و الزاماتی هرچند متفاوت در مکان‌یابی پایتخت‌ها اشاره کرده‌اند. در این مطالعه در درجه اول غربال و جمع‌بندی معیارهای استخراج‌شده و نهایتاً سنجش میزان تأثیر هرکدام از آنها در راستای انتخاب مکان بهینه برای پایتخت مدنظر است.

۳- مفاهیم و مباحث نظری

۳-۱- مفهوم پایتخت

پایتخت، نقش حیاتی در زندگی و روح و روان ملت دارد و در اولین نگاه، مرکز انباشت قدرت سیاسی و اقتصادی و به‌عنوان مکانی برای دولت به شمار می‌رود (Rawat, 2005). در جدول ۱ تعدادی از تعاریف مطرح در خصوص مفهوم پایتخت بیان شده است.

جدول ۱: تعاریف
ارائه شده پایتخت توسط نظریه پردازان

منبع	تعریف پایتخت
Angrand, 2011	پایتخت منعکس کننده عظمت و اقتدار یک کشور به واسطه‌ی ابزارهای بصری و غیر بصری ^۱ است.
Rawat, 2005	بر این اساس پایتخت به عنوان مکانی برای استقرار دولت؛ شهری با هویت ملی یکپارچه و منسجم می‌باشد و اغلب به گونه‌ای هدفمند برنامه‌ریزی، طراحی و ساخته شده تا به گونه‌ای شایسته، ایدئولوژی ملی ^۲ زمان آغاز و شکل‌گیری پایتخت را بازتاب دهد.
Rapoport, 1993	پایتخت را به عنوان مکانی برای بیان ایدئولوژی‌ها، نمادها، موفقیت‌ها، چالش‌ها و دستاوردهای یک ملت تعریف می‌کند.
Taylor, 1989: 147	پایتخت، کانون اقتدار و مکانی برای تصمیم‌گیری‌های سیاسی و مرکز نمادین یک دولت به شمار می‌رود.
Weigert, 1957: 143	واحد فضایی-سیاسی شامل تشکیلات حاکمیت سیاسی و سازمان‌های قضایی، قانونی، آموزشی و فرهنگی است.
(متقی‌دستنایی و دیگران، ۱۳۹۳)	پایتخت رکن اساسی در امور اقتصادی، سیاسی، ژئوپلیتیکی، فرهنگی و اجتماعی هر کشوری است و عوامل گوناگون، ساختار و نظام اداری پایتخت را شکل می‌دهد.
(نوبری و رحیمی، ۱۳۸۸)	پایتخت، مرکزی برای اشاعه نفوذ و اقتدار سیاسی و فرهنگی می‌باشد و ایجاد اتحاد و انسجام دولت، کارکرد اصلی یک پایتخت ملی است.
(کاپوراسو، ۱۳۸۷: ۲۱)	پایتخت‌ها به دلیل این‌که عرصه فضایی استقرار نهادهای سیاسی تصمیم‌گیر در قلمرو سرزمینی و حوزه عملکردی حکومت هستند، از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند.
(حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۲۸۲)	پایتخت به عنوان کانون سیاسی ^۳ کشور، مرکز جاذبه و نفوذ یک فضای جغرافیایی محسوب می‌شود که شامل تمامی عوامل سیاسی، فرهنگی، قومی، اقتصادی، اداری، فنی و ارتباطی می‌باشد.

^۱ Visual and Non-Visual Means

^۲ National Ideology

^۳ کانون سیاسی مرکزیت جغرافیایی، هندسی و یا کارکردی یک فضای جغرافیایی است که از یکسو نیروهای انگیزشی مستتر در آن، عناصر و عوامل انسانی و کالبدی فضا و جریانات و شبکه‌ها را به سوی خود جذب می‌کند و از دیگر سو نقطه مرکزی برای پخش پدیده‌ها، فرمان‌ها و اعمال اراده سیاسی در اقصی نقاط فضای مذکور به شمار می‌رود (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۲۸۲).

۲-۳- جابجایی پایتخت

انتقال پایتخت یعنی جابجایی فیزیکی تشکیلات دولت مرکزی از یک مکان به مکان دیگر که معمولاً مستلزم جابجایی تمامی پایه‌های قدرت دولت مرکزی است و یکی از روش‌های خلاقانه برای ایجاد دولت و هویت ملی می‌باشد (Schatz, 2003). فرآیند جابجایی و انتقال پایتخت، جریان‌های هدفمند و سازمان‌دهی شده است که بنا به وضعیت کشورهای مختلف از نظر سیاسی-امنیتی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی-طبیعی، باانگیزه و اهداف مختلفی صورت می‌گیرد. کشورهای زیادی اقدام به انتقال پایتخت خود کرده‌اند. در جدول ۲ کشورهایی که از قرن ۲۰ پایتخت خود را جابجا کرده‌اند اشاره شده است.

جدول ۲: انتقال پایتخت‌ها در قرن بیستم و بیست‌ویک

کشور	سال	از	به	کشور	سال	از	به
هند	۱۹۱۱	کلکته	دهلی	ساحل‌عاج	۱۹۸۳	آبیجان	یامسکرو
روسیه	۱۹۱۸	سن‌پترزبورگ	مسکو	نیجریه	۱۹۹۱	لاگوس	آبوجا
ترکیه	۱۹۲۳	استانبول	آنکارا	آلمان	۱۹۹۱	بن	برلین
پاکستان	۱۹۵۹	کراچی	اسلام‌آباد	قزاقستان	۱۹۹۷	آل ماتی	آستانه
برزیل	۱۹۶۰	ریودوژانیرو	برازیلیا	مالزی*	۱۹۹۹	کوالالامپور	پوتراجایا
تانزانیا	۱۹۷۴	دارالسلام	دودوما	میانمار	۲۰۰۶	یانگون	نایپیداو
مالاوی	۱۹۷۵	زومبا	لیلونگوی	کره جنوبی*	۲۰۱۲	سنول	سجونگ

(* جابجایی بخشی از پایتخت) (مأخذ: Illmann, 2015)

از دوره مادها تاکنون ۳۱ نقطه جغرافیایی در سطح ملی و منطقه‌ای در ایران نقش کانونی داشته‌اند. برخی از آن‌ها فقط یک‌بار و برخی چندبار و به‌طور مکرر صاحب این نقش بوده‌اند. اولین پایتخت ایران هگمتانه (همدان امروزی) و آخرین آن تهران است (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۲۹۳). پایتخت به‌عنوان مرکز هدایت دولت و گرانیگاه نیروی محرکه آن، اهمیت به‌سزایی در جغرافیای سیاسی و اداری ایران دارد (احمدی‌پور و ولی‌قلی‌زاده، ۱۳۸۸). جابجایی پایتخت ۲۳۰ ساله ایران از تهران به نقطه‌ای دیگر از جمله مباحثی است که همواره طی سال‌های اخیر بدان پرداخته شده است. اولین بار این بحث به‌صورت جدی در

سال ۱۳۶۴، هم‌زمان با دویستمین سالگرد مرکزیت یافتن تهران به‌عنوان پایتخت، مطرح گردید.

۴- مکان‌یابی پایتخت: دلایل و معیارها

انتخاب مکانی برای پایتخت باعث می‌شود آن شهر از ابعاد مختلف رشد کرده و به‌واسطه تجمع قدرت^۱ در یک محل، آثار جغرافیایی و اقتصادی عمیقی بروز می‌یابد که بر تمامی عناصر، کنشگران و تعامل‌های میان آن‌ها اثر می‌گذارد (2000Dascher). پایتخت، رهبری و مدیریت تمامی شهرهای کشور را بر عهده دارد و نماد امید، کامیابی و انعکاس‌دهنده تمام انتظارات کشور است (احمدی‌پور و ولی‌قلی‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۳). معمولاً عوامل تأثیرگذار در گزینش مکان پایتخت، به‌جای آن‌که اقتصادی باشند، سیاسی یا استراتژیک‌اند. یک پایتخت باید، هم برای دفاع از دولت در برابر نفوذهای خارجی و هم در جهت کنترل بخش‌های دور افتاده، منشأ قدرت و اقتدار دولت باشد. غالباً پایتخت در قلب اقتصادی^۲ کشور (محلی که حجم گسترده‌ای از قدرت دولت از آن ناشی می‌شود) جای می‌گیرد (Fahrer & 2004: 103.Glassner). تجمع همه امور سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، دانشگاهی و... در یک نقطه می‌تواند از زوایای مختلف کشور را با چالش‌های عمده از قبیل گسترش روند مهاجرت‌ها، آسیب‌پذیر بودن امنیت کشور، گسترش انواع آلودگی‌ها و بحران کمبود آب مواجه سازد (موسوی و باقری‌کشکولی، ۱۳۹۴). تصمیم‌گیری برای انتقال پایتخت زمانی قوت می‌گیرد که دولت‌ها به دلایلی پایتخت فعلی را فاقد کاربرد لازم دانسته و خود را ملزم به ترک آن نمایند (پیشگاهی فرد، ۱۳۷۱). دسترسی به آب در دوران قدیم مهم‌ترین عامل مکان‌یابی شهرها بود که این عامل، هم به‌عنوان عامل دفاعی، هم عاملی برای ارتباط میان دیگر مناطق و تجارت در میان آن‌ها و هم تولید مبتنی بر کشاورزی و دام‌پروری دارای اهمیت بود (متقی‌دستنایی و دیگران، ۱۳۹۳).

در بررسی جامع طرح انتقال پایتخت در پانزده کشور (از قبیل پاکستان، برزیل، آلمان، نیجریه و قزاقستان و...) پنج دلیل اصلی را برای انتقال پایتخت مطرح می‌شود: ۱. ملت‌سازی^۳

^۱ Concentration of Power

^۲ The Economic Heart

^۳ Nation-building: ملت‌سازی به‌عنوان یک فرآیندی است که طی آن یک اقتدار مشروع به‌منظور حفظ نظم و قانون و دستیابی به ثبات سیاسی در چارچوب یک دولت-ملت، توسط مردم عادی ایجاد می‌شود. به‌عبارت‌دیگر، ملت‌سازی نیازمند یکپارچگی سیاسی در چارچوب دولت-ملت هست که این مهم با گرد هم آوردن گروه‌های متنوع فرهنگی و اجتماعی با یک هویت ملی قوی منحصربه‌فرد به دست می‌آید (زرگر، ۱۳۸۶).

۲. گسترش توسعه منطقه‌ای ۳. مسائل و مشکلات پایتخت موجود ۴. تهدید قیام و شورش ۵. تصمیم‌گیری رهبر دولت (Illmann, 2015). از نظر اندرو و تیلور (Andrew, 2000 & Taylor)، عوامل کلیدی اثرگذار بر مکان‌یابی پایتخت عبارت‌اند از: عوامل سیاسی (تمرکز بر قدرت‌های تصمیم‌گیر)، اداری (تمرکز بر وظایف قضایی، قانون‌گذاری و اجرایی)، فرهنگی (تمرکز بر فعالیت‌ها نمادین و حمایت فرهنگی از آن فعالیت‌ها)، اطلاعاتی (تمرکز بر منبع اصلی تصمیم‌گیری) و نمادین (تمرکز بر ارزش‌ها و هنجارها) (نوبری و رحیمی، ۱۳۸۸). همچنین از نظر کاون، انتقال پایتخت در کشورهای در حال توسعه، در جهت عملیاتی شدن توسعه متوازن و تسهیل سازی اهداف سیاسی، برنامه‌ریزی و ساخته می‌شوند (Kwon, 2014). به‌طور کلی انتخاب ۱۸ پایتخت در بین پایتخت‌های ایران، کاملاً با عامل خاستگاه قومی و ملی حکومت‌های وقت انطباق دارد. نکته قابل توجه این‌که مکان‌گزینی اکثر پایتخت‌های ایران به نحوی بر موقعیت مکان مرکزی آن‌ها دلالت دارند (دست‌کم ۲۶ بار). همچنین انتخاب ۲۸ پایتخت نیز به نحوی تحت تأثیر عامل تهدید خارجی به انجام رسیده است (احمدی‌پور و ولی‌قلی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۹۲-۱۹۳).

در واقع می‌توان گفت مکان‌گزینی، انتخاب مناسب‌ترین مکان با توجه به امکانات موجود در راستای اهداف از پیش تعیین‌شده است. از آنجا که پایتخت‌ها مکانی برای نمایندگی و تمرکز قدرت سیاسی هستند، شهری منحصربه‌فرد می‌باشند (Campbell et al., 2000). مکان‌یابی بهینه زمانی امکان پذیر است که محقق بتواند ارتباط علمی و منطقی مناسبی میان اطلاعات و داده‌های به دست آمده از کارشناسان مرتبط با موضوع مکان‌یابی را با توجه به اولویت‌ها برقرار سازد (احد نژاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۹). امروزه سیاست‌های مکانی به‌عنوان یک مفهوم در بحث‌های رقابتی شهرها مطرح‌شده است. یگانگی پایتخت‌ها در سیستم شهری ملی یک ویژگی است که می‌تواند توسط سیاست‌های مکانی^۱ مورد توجه و شکوفایی قرار گیرد. هدف از سیاست‌های مکانی، توسعه و ارائه ویژگی‌های رقابتی یک مکان می‌باشد (Mayer et al., 2016). تئوری‌های مکان‌یابی تلاش دارند با قانونمند نمودن عوامل تأثیرگذار در تصمیم‌گیری و ارائه راه‌حل‌های منطقی، تصمیم‌گیرندگان را در فرآیند انتخاب مکان یاری کنند. تصمیم‌گیری در مورد مکان‌یابی پایتخت، عمدتاً از تصمیم‌گیری‌های بلندمدت و استراتژیک است (ساداتی‌میانی و نعمتی‌کشتلی، ۱۳۹۳). مکان‌گزینی پایتخت و برنامه‌ریزی برای پایداری و تداوم در تحقق کارکردهای آن، با توجه به شأن، عظمت و اقتدار دولت باید بر اساس الگویی تعریف‌شده صورت گیرد (متولی، ۱۳۸۹). بدین ترتیب، ساماندهی

^۱ Locational Policies

و مکان‌یابی پایتخت امر مهمی است که با توجه به شرایط انسانی و طبیعی در هر کشوری از سوی حکومت صورت می‌گیرد. جابجایی پایتخت و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و آمایشی، از جمله فعالیت‌های برنامه‌ریزان و مدیران شهری است که از سوی حکومت در راستای ساماندهی پایتخت کشور صورت می‌گیرد. مکان‌گزینی یا جابجایی پایتخت‌ها، هیچ‌وقت به خاطر یک و یا دو عامل به انجام نرسیده است، بلکه عوامل متعددی در کنار هم در این کار تأثیر گذاشته‌اند.

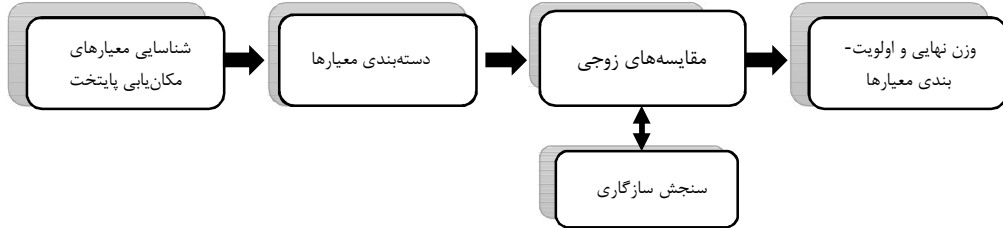
۵- روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر، از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی است که روش گردآوری اطلاعات در آن عمدتاً به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای بوده است. جامعه آماری کارشناسان و متخصصین دانشگاهی می‌باشند. ابزار گردآوری اطلاعات، بررسی اسناد و مدارک به همراه پرسشنامه و مصاحبه است که به تعداد مشخص در بین کارشناسان و خبرگان توزیع شده است. در این پژوهش ابتدا بر پایه اطلاعات موجود، معیارها و شاخص‌های مؤثر بر مکان‌یابی پایتخت شناسایی گردید؛ سپس از طریق نظرسنجی در قالب مصاحبه و پرسش‌نامه از متخصصان و با استفاده از تکنیک فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) بدان‌ها وزن دهی شد.

یکی از کارآمدترین تکنیک‌های تصمیم‌گیری، فرآیند تحلیل سلسله مراتبی است که اولین بار توسط توماس ال ساعتی^۱ در ۱۹۸۰ مطرح شد. این تکنیک بر اساس مقایسه‌های زوجی بنا نهاده شده و امکان بررسی سناریوهای مختلف را به مدیران می‌دهد (زبردست، ۱۳۸۰). سلسله مراتبی بودن ساختار به این دلیل است که عناصر تصمیم‌گیری را می‌توان در سطوح مختلف خلاصه کرد (صدر موسوی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۲). این روش ابزاری قدرتمند و انعطاف‌پذیر برای بررسی کمی و کیفی مسائل چند معیاری می‌باشد که خصوصیت اصلی آن بر اساس مقایسات دو به دو می‌باشد (زیاری و خدادادی، ۱۳۹۲: ۱۸۱). برای انجام این روش تک معیارهای مورد بررسی را مقایسه نموده و میزان اهمیت نسبی هر جفت از معیارها با توجه به امتیازبندی بین یک تا نه جداول امتیاز توماس ال ساعتی، در یک ماتریس وارد شد و مورد سنجش قرار گرفت. در مرحله آخر به منظور محاسبه وزن شاخص‌ها و اهمیت ضریب هر یک از شاخص‌ها، داده‌ها وارد نرم‌افزار Expert Choice شد و برای اطمینان به مقایسات زوجی، میزان سازگاری نیز محاسبه شد که در ادامه ماتریس‌ها و خروجی‌ها آورده شده است. حاصل این تحلیل به دست آوردن ضریب شاخص‌های مؤثر و مورد استفاده در

^۱ Thomas L. Saaty

مکان‌یابی پایتخت است. با توجه به تکنیک مورد استفاده در این پژوهش (روش تحلیل سلسله مراتبی)، مراحل که برای نیل به هدف نهایی که همانا شناسایی و اولویت‌بندی معیارهای مکان‌یابی پایتخت است، در نمودار ۱ آمده است.

نمودار ۱: فرآیند تجزیه و تحلیل معیارهای مکان‌یابی مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

مرحله اول - شناسایی معیارها و زیرمعیارهای مکان‌یابی پایتخت: جامعه آماری پژوهش به تعداد ۲۳ عدد در چندین پانل شامل جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، شهرسازی، جغرافیای سیاسی، پدافند و برنامه‌ریزی منطقه‌ای تفکیک گردیدند؛ متغیرهای شناسایی شده با روش اسنادی و نظر خبرگان شامل ۱۸ متغیر است.

مرحله دوم - دسته‌بندی معیارها و زیرمعیارها: با استفاده از نظر خبرگان و تشکیل درخت تصمیم، زیرمعیارهای مرحله اول با استفاده از نظر جمعی از خبرگان به چهار دسته کلی دسته‌بندی شد.

نمودار ۲: دسته‌بندی معیارهای مکان‌یابی پایتخت مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

مرحله‌ی سوم - سنجش اهمیت عناصر با استفاده از AHP گروهی به هر یک از عوامل: پرسشنامه مقایسات زوجی طراحی شد و توسط خبرگان (که به روش نمونه‌گیری هدفمند غیر تصادفی انتخاب شدند) تکمیل شد. به‌طور معمول در روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره و از جمله روش تحلیل سلسله مراتبی با تعداد نظریات بیشتر از پنج نیز نتایج قابل قبولی به دست می‌آید؛ با وجود این در این پژوهش برای دستیابی به نتیجه‌ای مطلوب از نظر خبرگان بیشتری استفاده شد که در نهایت ۲۳ پرسشنامه تکمیل شده است.

۶- یافته‌های پژوهش

در قسمت تجزیه و تحلیل داده‌ها در مجموع برای هر فرد از گروه تصمیم‌ساز ۳۹ قیاس زوجی وجود داشت. نحوه‌ی پاسخ‌دهی به این پرسشنامه بدین صورت بود که معیارها دوجه دو با توجه به اینکه کدام مورد نسبت به هدف مورد نظر (مکان‌یابی پایتخت) مهم‌تر است، مقایسه شده و عددی بر مبنای میزان اهمیت طبق جدول ساعتی در سمت مهم‌تر انتخاب شد. حاصل این مرحله از فرآیند تحقیق میانگین هندسی وزن‌های تعیین شده توسط کارشناسان برای هر معیار است که در جدول ۳ نمایش داده شده است.

جدول ۳: مقایسه دودویی معیارها

CR: ۰,۰۵	معیارها	زیست‌محیطی - طبیعی	امنیتی - دفاعی	اجتماعی	اقتصادی
۰,۴۲۳	زیست‌محیطی - طبیعی	۱	۱,۸۲	۲,۵۹	۳,۰۵
۰,۲۸۵	امنیتی - دفاعی		۱	۲,۱۶	۲,۴۱
۰,۱۹۰	اجتماعی			۱	۲,۹
۰,۱۰۳	اقتصادی				۱

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

همان‌طور که از جدول ۳ و محاسبات مدل AHP در محیط نرم‌افزار Expert Choice برای شاخص‌ها و متغیرهای پژوهش مشاهده می‌شود، از دیدگاه کارشناسان معیار زیست-محیطی-طبیعی دارای اهمیت و اولویت بیشتری در بحث مکان‌یابی پایتخت می‌باشند که این تفسیر براساس وزن بیشتر به‌دست آمده برای آن است.

۱-۶- مقایسه زوجی و تعیین وزن زیرمعیارها

پس از تعیین شدن مقایسه دودویی معیارها مختلف، در مرحله بعد بر اساس جدول کمیته ال‌ساعتی و با استفاده از نظرات ۲۳ نفر از کارشناسان منتخب، جدول‌های ۳ تا ۶ که وزن نسبی و مقایسه دودویی زیرمعیارها است به نمایش درآمده است.

جدول ۴: مقایسه دودویی زیرمعیارهای زیست‌محیطی-طبیعی

وزن / CR: ۰,۰۷	زیرمعیارها	دوری از گسل	دسترسی به آب	اقلیم مناسب	سیل خیز نبودن	خاک مناسب	پتانسیل توسعه آبی
۰,۳۶۵	دوری از گسل	۱	۲,۸۴	۳,۳۵	۲,۱۸	۳,۹۱	۵,۰۴
۰,۲۵۰	دسترسی به آب		۱	۳,۷۹	۱,۶۶	۳,۹	۴,۰۳
۰,۱۵۶	اقلیم مناسب			۱	۲,۷۷	۳,۱۹	۳,۱۱
۰,۱۱۴	سیل خیز نبودن				۱	۱,۹	۲,۸۴
۰,۰۶۴	خاک مناسب					۱	۱,۵۹
۰,۰۵۰	پتانسیل توسعه آبی						۱

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

جدول ۵: مقایسه دودویی زیرمعیارهای امنیتی-دفاعی

وزن / CR: ۰,۰۶	زیرمعیارها	فاصله از مراکز هسته‌ای	دوری از مراکز صنعتی	فاصله از نواحی مرزی	امکان پدافند هوایی
۰,۴۹۷	فاصله از مراکز هسته‌ای	۱	۳,۱۹	۲,۷	۴,۰۱
۰,۲۲۷	دوری از مراکز صنعتی		۱	۱,۷۱	۲,۸۵
۰,۱۹۵	فاصله از نواحی مرزی			۱	۳,۶۹
۰,۰۸۱	امکان پدافند هوایی				۱

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

جدول ۶: مقایسه دودویی زیرمعیارهای اجتماعی-فرهنگی

وزن	زیرمعیارها	نرخ بزه‌های اجتماعی	پایین بودن سطح اختلافات قومیتی	پتانسیل جمعیت‌پذیری معقول	امکان تبدیل به نماد تمدن ایرانی-اسلامی
CR: ۰,۰۵					
۰,۴۷۹	نرخ بزه‌های اجتماعی	۱	۲,۷۱	۳,۱۹	۲,۷۷
۰,۲۵۰	پایین بودن سطح اختلافات قومیتی		۱	۱,۷۳	۲,۹۶
۰,۱۶۲	پتانسیل جمعیت‌پذیری معقول			۱	۱,۹۲
۰,۱۰۹	امکان تبدیل به نماد تمدن ایرانی-اسلامی				۱

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

جدول ۷: مقایسه دودویی زیرمعیارهای اقتصادی

وزن	زیرمعیارها	وجود زیرساخت‌های اداری و...	شبکه حمل‌ونقل مناسب	هزینه پایین انتقال	دسترسی به منابع انرژی
CR: ۰,۰۶					
۰,۴۳۶	وجود زیرساخت‌های اداری و...	۱	۲,۴۱	۳,۰۲	۱,۸
۰,۲۳۲	شبکه حمل‌ونقل مناسب		۱	۱,۶۱	۱,۷۶
۰,۱۸۴	هزینه پایین انتقال			۱	۲,۰۱
۰,۱۴۷	دسترسی به منابع انرژی				۱

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

۲-۶- سنجش سازگاری قضاوت‌ها

طبق روال کار فرآیند تحلیل سلسله مراتبی، برای ارزیابی سازگاری داوری‌ها باید شاخص سازگاری محاسبه شود (زبردست، ۱۳۸۰: ۱۹). قاعده‌ی کلی این است که اگر عدد شاخص ۰,۱ یا کمتر باشد، می‌توان داوری‌ها را خوب و وزن‌ها را قابل‌اعتماد دانست و در غیر

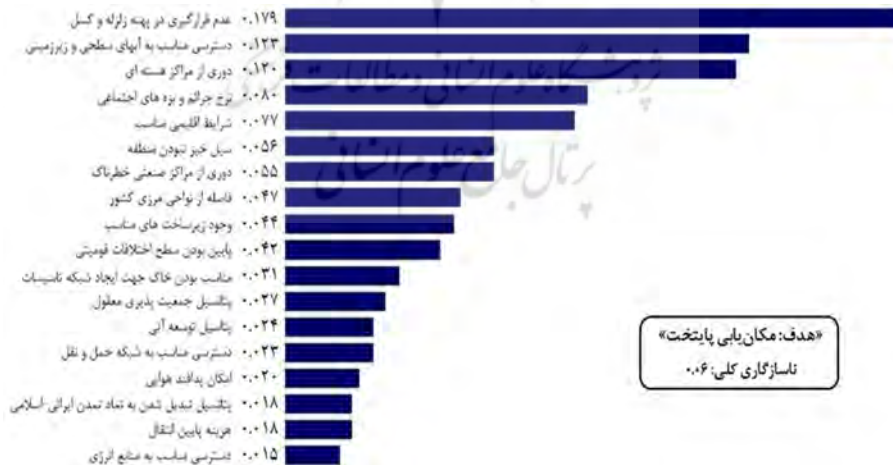
این صورت تحلیل گر باید به مراحل قبل بازگردد و به بازبینی دآوری‌ها بپردازد. نظرسنجی انجام گرفته این پژوهش شامل پنج ماتریس ارزیابی می‌باشد که به تفکیک سازگاری قضاوت‌های انجام گرفته توسط آن‌ها محاسبه شده است. همان‌طور که از جداول مشخص است نرخ ناسازگاری تمام قضاوت‌های انجام شده در ماتریس‌ها کمتر از ۰,۱ بوده و بنابراین مورد قبول می‌باشند.

جدول ۸: نرخ ناسازگاری قضاوت‌های گروه تصمیم‌ساز فرآیند تحلیل سلسله مراتبی

معیارها	نرخ ناسازگاری (CR)
معیارهای اصلی	۰,۰۵
زیرمعیارهای زیست‌محیطی-طبیعی	۰,۰۷
زیرمعیارهای امنیتی-دفاعی	۰,۰۶
زیرمعیارهای اجتماعی	۰,۰۵
زیرمعیارهای اقتصادی	۰,۰۶

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

مشخص کردن وزن نهایی هر یک از معیارها و زیرمعیارها: در مرحله آخر مقایسه دودویی انجام شده‌ی معیارها در نرم‌افزار Expert Choice وارد گردیده و میزان تأثیر هر یک از عوامل به دقت هر چه بیشتر مشخص می‌شود. این مقدار را در نمودار ۳ آمده است.

نمودار ۳: وزن دهی معیارها در نرم‌افزار Expert Choice و درجه اهمیت معیارهای مکان‌یابی

مأخذ: نویسندگان، ۱۳۹۵

همچنین با توجه به نمودار ۳ می‌توان اظهار داشت که زیرمعیار عدم قرارگیری در پهنه زلزله و گسل به‌عنوان یکی از عوامل اصلی در مکان‌یابی بهینه پایتخت در بخش عوامل زیست‌محیطی-طبیعی با وزن ۰,۱۷۹، حائز بیشترین وزن در بین زیرمعیارها گردیده است که میزان اهمیت آن را در بحث مکان‌یابی پایتخت می‌رساند. دسترسی مناسب به آب‌های سطحی و زیرزمینی و دوری از مراکز هسته‌ای در زمره متغیرهای مهم بعد از فاصله از گسل قرار دارند. با توجه به جداول و نمودارهای فوق، رتبه‌بندی نهایی معیارها برای انتقال پایتخت سیاسی به ترتیب اولویت از نظر کارشناسان به روش تحلیل سلسله مراتبی تعیین گردید. در نهایت مشخص شد که معیارهای زیست‌محیطی تأثیر به‌سزایی در انتقال پایتخت دارند.

۷- نتیجه‌گیری

بدون تردید، هر وقت دولتی پایتخت خود را فاقد کارایی لازم در جهت اداره امور کشور و تأمین بقای آن دیده، اقدام به انتقال آن نموده است. به‌گواه اکثر کارشناسان، شهر تهران توانایی پاسخگویی به این حجم عظیم جمعیت را ندارد. یکی از راهکارهای پیشنهادی برای برون‌رفت از این وضعیت نامناسب و مشکلات بسیار این شهر تمرکززدایی می‌باشد. مسئله یادشده و لزوم مکان‌یابی برای انتخاب مکانی مناسب برای پایتخت در مطالعه حاضر پیگیری شده است. بدین منظور، سعی گردید با انتخاب شاخص‌های بهینه مکان‌یابی پایتخت در قالب ۱۸ مؤلفه در چهارگروه معیارهای زیست‌محیطی-طبیعی، اجتماعی-فرهنگی، امنیتی-دفاعی و اقتصادی از طریق بررسی متون، پژوهش‌های مشابه و مصاحبه با متخصصان اقدام گردد. تجزیه و تحلیل معیارهای منتخب، براساس روش AHP نشان داد که میزان سازگاری کمتر از ۰,۱ بوده، بنابراین می‌توان استنباط کرد که نتایج ثبات قابل قبولی دارد. نتایج تجزیه و تحلیل این معیارها (به ترتیب وزن‌دهی خبرگان) به شرح زیر است:

❖ معیار زیست‌محیطی-طبیعی: لزوم در نظرگیری معیار زیست‌محیطی-طبیعی در تمامی اراضی کشور، به دلیل وجود تهدیدات طبیعی و موانع توسعه فیزیکی شهر می‌باشد. عواملی مانند عدم قرارگیری در پهنه زلزله و گسل، دسترسی مناسب به آب، شرایط اقلیمی مناسب، عدم سیل‌خیزی، مناسب بودن خاک و وجود پتانسیل توسعه فیزیکی در معیار زیست‌محیطی-طبیعی قرار گرفته‌اند. از دیدگاه کارشناسان این معیار (با وزن ۰,۴۲۳) دارای ارزش و اولویت بیشتری بوده و باید در بحث مکان‌یابی پایتخت بیشتر مورد توجه قرار گیرد.

❖ معیار امنیتی-دفاعی: تجربه تاریخی نشان داده است که بدون در نظرگیری معیار امنیتی-دفاعی، عوامل خارجی کشور را تهدید خواهند کرد؛ بدین دلیل عواملی مانند فاصله از مراکز هسته‌ای، مراکز صنعتی خطرناک و نواحی مرزی و امکان پدافند غیرعامل در معیار امنیتی-دفاعی بررسی شده‌اند؛ که در کل این معیار پس از معیار زیست‌محیطی-طبیعی (با وزن ۰,۲۸۵) از دیدگاه خبرگان در اولویت دوم قرار دارد.

❖ معیار اجتماعی: وجود عوامل تشویش کننده ناامنی از قبیل نرخ جرائم و بزه‌های اجتماعی و همچنین پایین بودن سطح اختلافات قومیتی و فرهنگی، به علاوه داشتن پتانسیل جمعیت‌پذیری معقول با رویکرد جلوگیری از حاشیه‌نشینی و پتانسیل تبدیل به نماد تمدن ایرانی-اسلامی در معیار اجتماعی مورد توجه واقع گشته‌اند که از دیدگاه خبرگان در اولویت بعدی مکان‌یابی پایتخت (با وزن ۰,۱۹۰) در نظر گرفته شده است.

❖ معیار اقتصادی: در سوابق جهانی مطالعه شده، مد نظر قرار دادن هزینه‌ها و وجود پتانسیل کارآفرینی در یک منطقه، باعث توجه مسئولین و برنامه‌ریزان به توسعه آن منطقه شده است. این الزامات اقتصادی شامل وجود زیرساخت‌های مناسب، دسترسی مناسب به شبکه حمل‌ونقل، هزینه پایین برای انتقال و دسترسی مناسب به منابع انرژی می‌باشند. معیار اقتصادی (با وزن ۰,۱۰۳) در اولویت آخر مخاطبان پرسشنامه پژوهش حاضر قرار گرفته است.

علاوه بر این از آنجا که هر یک از معیارهای اصلی زیرمعیارهایی نیز دارد، این زیرمعیارها نیز با شیوه یادشده، وزن‌دهی و رتبه‌بندی شد تا اهم آن‌ها نیز مشخص گردد. پس در میان معیارهای فرعی، زیرمعیارهای عدم قرارگیری در پهنه زلزله و گسل (با وزن ۰,۱۷۹)، دسترسی مناسب به آب‌های سطحی و زیرزمینی (۰,۱۲۳)، دوری از مراکز هسته‌ای (۰,۱۲۰) و نرخ جرائم و بزه‌های اجتماعی (۰,۰۸۰) نسبت به سایر زیرمعیارها در فرآیند گزینش مکانی مناسب برای پایتخت اهمیت بیشتری دارند. نکته مهمی که از نتایج به دست می‌آید این است که انتخاب یا مکان‌یابی پایتخت بیش از ۵۰ درصد به این چهار عامل وابسته است. مسلماً پاسخگویی هم‌زمان به تمام معیارها برای این مهم، بسیار دشوار است و باید با در نظر گرفتن اولویت‌های مطرح‌شده به مکانی مناسب برای پایتخت دست‌یافت.

به‌طور کلی نتایج این تحقیق که مطابق با دیدگاه متخصصان و خبرگان حوزه‌های مختلف است، می‌تواند راهگشای مکان‌یابی پایتخت جدید در کشور باشد. بر مبنای نتایج

به دست آمده از پژوهش حاضر، تهیه نقشه‌ی محدوده‌های دارای پتانسیل (حاصل از برهم‌پوشانی لایه‌های معیارهای مختلف در محیط GIS) به منظور مشخص شدن دقیق این نواحی برای جابجایی پایتخت توصیه می‌شود. علاوه بر این تدوین و تصویب سیاست‌های مدونی به منظور برنامه‌ریزی و ساماندهی اقدامات در زمینه جابجایی پایتخت مورد نیاز است.

منابع و مآخذ

۱. احدنژاد، م، زلفی، ع، نوروزی، م. ۱۳۹۳. تحلیلی بر مکان یابی اراضی به منظور استقرار صنایع با استفاده از روش های AHP و VIKOR (نمونه موردی: بخش مرکزی منطقه آزاد ارس)، فصلنامه آمایش محیط، ۲۴(۷): ۶۳ - ۸۲.
۲. احمدی پور، ز، ولی قلی زاده، ع. ۱۳۸۸. بررسی و تحلیل عوامل اصلی جابجایی پایتخت‌ها با تأکید بر انتخاب آنکارا. فصلنامه جغرافیا، ۲۲(۷): ۱۲۳-۱۴۶.
۳. احمدی پور، ز، ولی قلی زاده، ع. ۱۳۹۰. مبانی جغرافیایی-سیاسی مکان‌گزینی پایتخت‌ها در ایران، انتشارات پاپلی، چاپ اول، مشهد، ۲۰۰ صفحه.
۴. آقا محسنی فشمی، ن. ۱۳۹۲. بررسی و ارزیابی سیاست‌های تمرکززدایی از کلان‌شهر تهران (با تأکید بر ارزیابی سیاست انتقال پایتخت اداری-سیاسی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای، دانشگاه علامه طباطبائی تهران، ۳۱۰ صفحه.
۵. پیشگاهی فرد، زهرا. ۱۳۷۱. مکان مطلوب برای مرکز سیاسی جدید از نظر جغرافیا. پایان‌نامه دکتری جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
۶. حافظ نیا، م. ۱۳۸۱. جغرافیای سیاسی ایران. انتشارات سمت، چاپ اول، تهران، ۵۴۰ صفحه.
۷. زبردست، ا. ۱۳۸۰. کاربرد فرآیند تحلیل سلسله مراتبی در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای. فصلنامه هنرهای زیبا، ۱۰: ۱۳-۲۱.
۸. زرگر، ا. ۱۳۸۶. مدل‌های دولت - ملت‌سازی؛ از مدل اروپایی تا مدل اوراسیایی. فصلنامه علوم سیاسی، ۷(۴): ۹۷-۱۶۰.
۹. زیاری، ی، خدادادی، ر. ۱۳۹۲. مکان یابی کاربری‌های درمانی (درمانگاه) با استفاده از روش AHP در محیط GIS (مطالعه موردی شهرسمنان)، فصلنامه آمایش محیط، ۲۰(۶): ۱۷۷-۱۹۳.
۱۰. ساداتی‌میانی، س، نعمتی‌کشتلی، ر. ۱۳۹۳. تحلیل مسئله انتقال پایتخت ایران با استفاده از مدل‌های چند معیاره، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، ۶(۲): ۱۰۳-۱۲۶.
۱۱. صدرموسوی، م، ابادرلو، ش، موسی خانی، ک، ابادرلو، س. ۱۳۹۲. مکان یابی بهینه دفن مواد زائد جامد شهری با استفاده از مدل تحلیل سلسله مراتبی AHP (نمونه موردی شهرستان زنجان)، فصلنامه آمایش محیط، ۲۱(۶): ۶۵-۸۸.
۱۲. عاشور، ه. ۱۳۹۰. تحلیلی بر انتقال پایتخت در ایران و تأثیرات سیاسی اقتصادی آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.

۱۳. فرید، ی. ۱۳۹۱. جغرافیا و شهرشناسی، چاپ نهم، انتشارات دانشگاه تبریز، ۶۳۸ صفحه.
۱۴. کاپوراسو، ج. ۱۳۸۷، نظریه‌های اقتصاد سیاسی، ترجمه محمود عبدالله زاده، انتشارات ثالث تهران، ۳۸۰ صفحه.
۱۵. کمانرودی کجوری، م. ۱۳۹۲. آسیب‌شناسی ساختار سیاسی و اداره سرزمینی ایران: ابعاد، زمینه‌ها و الزامات جایجایی پایتخت سیاسی از تهران. فصلنامه جغرافیا، ۳۸(۱۱): ۲۴۲-۲۱۹.
۱۶. کیانی، م. ۱۳۷۶. پایتخت‌های ایران، چاپ اول، سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۰۹۴ صفحه.
۱۷. متقی‌دستنایی، ا، لطفی، ح، صادقی، م. ۱۳۹۳. ابعاد جغرافیای سیاسی مکان‌یابی و انتقال پایتخت در ایران. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال چهارم، ۱۶: ۱۳۷-۱۴۸.
۱۸. متولی، ع. ۱۳۸۹. اهمیت و جایگاه پایتخت در نظامات فکری - اجرایی کریم‌خان زند. فصلنامه تاریخ ایران، ۷(۳): ۱۱۷-۱۳۶.
۱۹. موسوی، م، باقری‌کشکولی، ع. ۱۳۹۴. تحلیل جغرافیایی پیامدهای اجتماعی-اقتصادی جایجایی پایتخت در ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال یازدهم، ۱: ۱۹۵-۲۲۷.
۲۰. نوبری، ن، رحیمی، م. ۱۳۸۸. تحلیلی بر موضوع انتقال پایتخت سیاسی کشور با بهره‌گیری از مبانی سازمان‌دهی، دانش شهر، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، شماره ۱.
۲۱. ورزدار، م. ۱۳۹۲. بررسی و تحلیل تغییر پایتخت و نقش آن در توسعه کشورها (نمونه موردی ایران). پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۸۰ صفحه.
22. Andrew, C, Taylor, J. 2000. Capital cities, special cities: How to ensure their successful development. Plan Canada, 40(3): 38-39.
23. Angrand, S. 2011. Responding to Haiti's shaky foundations: examining capital relocation in the reconstruction process. Master, Georgetown University, Washington, D.C.
24. Campbell, S, Figueroa-Melendez, M, Flynn, H, Iyer, S, Grewal, M. 2000. The changing role and identity of capital cities in the global era. Pittsburgh, PA: Paper presented at the Annual Meeting of American Geographers.
25. Dascher, K. 2000. Are politics and geography related? Evidence from a cross-section of capital cities. Public Choice, 105(3-4): 373-392.

26. Glassner، M ،Fahrer، C. 2004. Political Geography. Hoboken، NJ: Wiley.
27. Illmann، E. 2015. Reasons for Relocating Capital Cities and Their Implications. Bachelor ،Charles university in prague ،Prague.
28. Kwon، Y. "Sejong Si (City): Are TOD and TND Models Effective in Planning Korea's New Capital?" Cities 42 (2015): 242-257.
29. Mayer، H ،Sager، F ،Kaufmann، D ،Warland، M. 2016. Capital city dynamics: Linking regional innovation systems، locational policies and policy regimes. Cities ،50: 206-215.
30. Rapoport، A. 1993. On the nature of capitals and their physical expression. J. Taylor et al. (ed. s)، Capital Cities: International Perspectives/Les Capitales: Perspectives Internationales، Carleton University Press، Ottawa، Ontario، Canada: 57-59.
31. Rawat، R. 2005. Capital City Relocation: Global-Local Perspectives in the Search for an Alternative Modernity. Unpublished Paper، Department of Geography، York University، Toronto ،Canada.
32. Schatz، E. 2003. When capital cities move: The political geography of nation and state building: Helen Kellogg Institute for International Studies.
33. Taylor، P. 1989. Political geography: World-economy، nation-state، and locality: Pearson Education.
34. Weigert، H. 1957. Principles of political geography: Appleton-Century-Crofts.